

УДК 821.161.2–1.09'06

І. А. Веретейченко

АНТИЧНИЙ ТОПОС У ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ-НЕОКЛАСИКІВ

В останнє десятиліття відбувається активне осмислення зв'язків української літератури із загальноєвропейським контекстом. Праці багатьох українських літературознавців спрямовані на поглиблене розуміння тенденцій розвитку української літератури, на осягнення типології процесів, аналіз внутрішніх закономірностей тих чи інших явищ.

Група українських неокласиків все частіше стає об'єктом вивчення для сучасних літературознавців. Уже окреслені численні аспекти творчої діяльності цієї групи, місце і роль кожного члена в літературному процесі. З великою повагою і пієтетом писали про неокласиків С. Білокінь, В. Брюховецький, С. Гречанюк, М. Жулинський, І. Заславський, Н. Костенко, Г. Кочур, Д. Наливайко тощо. Досліджуючи античну тему у творчості неокласиків ми маємо намір окреслити концепцію творчості, яка лягла в основу діяльності цього угруповання, а саме – концепції неокласицизму.

Але щоб остаточно збагнути цю роль, необхідно проаналізувати глибинні зв'язки неокласиків із загальноєвропейськими процесами розвитку літератури. Відомий український компаративіст Д. С. Наливайко з цього приводу зазначав, що дискурс неокласиків розпочинається європейським класицизмом і сягає глибин античної літератури, яка була органічною часткою естетики класицистів. Виділяючи в європейській культурі декілька етапів прояву класицистської естетики, дослідник зауважив: „Їх пов'яже передусім те, що вони походять із давньогрецької класики і витворених нею естетичного світогляду й ідеалу, з притаманних їй чуття і розуміння форми, тобто з певної парадигми художнього мислення” [10, с. 34]. Ці концептуальні позиції потребують детального розгортання та наповнення конкретним матеріалом.

Для розуміння творчості того чи того митця необхідне глибоке вивчення поетичного стилю, який знаходить вияв у системності виразових засобів. Це дає можливість не тільки осягнути внутрішній світ, емоції та переживання автора, з'ясувати ставлення митця до сучасної дійсності, а й визначити основні риси його ідіостилу. Неокласики ж формувалися під впливом світових культурних традицій, а корінням своїм сягали національного ґрунту. У своїй поезії вони своєрідно поєднують фольклорно-міфологічні традиції з сучасністю, що давало можливість говорити про їх індивідуальний стиль. Поети бачили у міфології якусь вічну парадигму, але відтворювали це через особистісне сприйняття. Саме завдяки модернізму неокласики

перетрактовували традиційні архетипні пласти (біблійну, античну, середньовічну міфологію), переосмислювали культурну спадщину, яка накопичувалася в мистецтві різними епохами.

Цю проблему розглядала у своїй роботі Г. Підлісна „Про красу та античну літературу” та „Світ античної літератури”. Дослідниця розглядає античність як невід’ємну частку світової літератури, як колиску європейської культури, простежує вплив античності на українську літературу (від давньої літератури до сучасної). Згадуються імена українських митців, які займалися перекладами античних авторів. Це стосується і поетів-неокласиків. Тому метою дослідження є розкрити стильову особливість неокласиків на основі дослідження античного топосу в художньому доробку представників цього угруповання.

Творча індивідуальність поетів-неокласиків формувалась у межах неокласичного літературного напрямку. Їх культурно-мистецькі погляди вирізнялися високим естетизмом та інтелектуальністю, орієнтацією на „європеїзацію” української літератури. Звернення поетів до міфології давало можливість на вільний розвиток авторських візій. Так, наприклад, застосування Миколою Зеровим фактури міфу в сонетах давало можливість створювати модель своєрідного світу мистецтва, що реалізувалося в своєрідній культ модерну, коли новітні теорії були утопічними та не могли реалізуватися в дійсності. Саме інтелектуалізм художнього мислення, про що свідчили дослідники творчості М. Зерова, допомагає „сконструювати” власний міф, що здійснюється за своєрідними міфологічними значеннями й цінностями, а згодом приводить до створення міфу як конструкції відповідних значень.

Поети-неокласики відтворювали світ як внутрішньо гармонійну, врівноважену систему, намагаючись за змінним і рухливим упіймати і відтворити сталу, супокійну вічну суть. Звідси йде нахил до статичності; якщо рух і відзначається, то тільки ритмічно-врівноважений. Неокласики самовіддано відроджували в українській культурі тип вченого-митця – феномен культуристичної генези людства, який вдало поєднує в собі відчуттєве й раціональне, мистецтво й науку. Вони залюбки милуються в традиціях, алегоріях, особливо антично-міфологічного або просто античного походження, бо це відповідає їх раціоналізмові, їх нахилі до чіткого, пластичного, на всі епохи усталеного, їх любові до слів містких, пластичних, слів, що підносять явище до суті. Наразі самі неокласики були людьми новітньої формації, носіями новітньої української культури.

Античний світ протягом двох тисячоліть розвитку європейської культури був її органічною складовою. Це тло, підґрунтя, на якому виростили і формувались всі національні літератури Європи. Тому антична тема у літературі того чи іншого періоду, у творчості багатьох авторів носить неабиякий серед літературознавців на всіх етапах його існування. Філософія, естетика, мистецтво і література античності досі є одним із важливих об’єктів наукового осмислення, невичерпним

джерелом тем, мотивів і образів для літератури, мистецтва загалом. Незважаючи на те, що антична тема посідає вагоме місце в українській літературі як давньої, так і ХХ століття, досліджень цієї теми в українському літературознавстві небагато, та й більшість з них з'явилася протягом останнього десятиліття. Очевидно, існувала певна ідеологічна упередженість до вивчення античності, бо саме античні мотиви у творах письменників з найбільшою очевидністю включали українську літературу в загальноєвропейський контекст. Останнім часом досить актуальним стало вивчення багатьох явищ літератури, особливо літератури ХХ століття. Це дає змогу помітити і осмислити не лише окремі впливи, літературні контакти, а й вийти на типологічні явища, побачити за окремими частковими, ніби суто національними явищами загальноєвропейську або й світову закономірність.

Відроджуючи античність, неокласики висунули естетичний феномен краси, через осмислення якого вирішувалася традиційна для української культури антитеза – минуле як золотий вік і нинішнє як стан руїни. Аполлонівське начало в неокласиків виявилось в пошуках рівноваги між індивідуальним і суспільним. Форми і теми античності стали для них естетичним еталоном, а сама античність – зразком гармонійної і досконалої епохи, в якій відкривалася історична перспектива, рух до ідеалу, до „золотого віку”, що означало повернення зі світу хаосу, руїни у світ усталених цінностей.

Ще однією з особливостей літературного процесу є вплив міста, що виступає як оновлюючий фактор. Польський літературознавець Я. Парандовський зазначав: „Письменник, поки молодий, переважно тримається міста, бо місто сприяє його духовному розвитку, невтомно стимулює творчість...” [12, с. 83]. Це можна поширити й на творчість „неокласиків”, які прийшли до літературної творчості „підготовленими”: „Вони були дітьми міста, точніше дітьми університетів і бібліотек, які можливі тільки в місті” [11, с. 208]. Згодом вони стали поетами-дослідниками, архівістами, укладачами словників і колекціонерами документів. На думку В. Домонтовича, творчість неокласиків вказувала на „внутрішню послідовність: на прагнення сполучити класичний філологізм з українським традиціоналізмом, студії античності з'єднати із замилюванням в українському бароко” [3, с. 81].

Формуючись під впливом світових культурних традицій, поети у своїх творах корінням сягали українських першоджерел. На це опосередковано вказує Е. Соловей, виводячи феноменологічні первні топосу міста в „неокласиків” від антитези „село – місто” в поезії П. Куліша, у якого звучить „поетична проповідь усамітнення, зосередженості, як оскарження метушні і тлуму з їхніми низькими пристрастями” [14, с. 100]. Вичерпну характеристику міста як історичного феномена представила С. Павличко, назвавши місто „неокласиків” „не просто темою, топосом чи типом пейзажу”, а „символом певного типу свідомості як автора, так і його героя” [11,

с. 84]. Таким чином, авторка вбачає в образі міста цих поетів своєрідну модель світу.

Такий дискурс стосовно феномена міста – логічне продовження дискусії, започаткованої Ю. Шерехом про певний внутрішній конфлікт урбанізму „неокласиків”. Критик стверджував: „вони наскрізь урбаністичні, але їхній *urbs* їх не приймав, бо він був російський [...] вони писали мовою села, якого не могли прийняти” [16, с. 67]. В де якій мірі можна стверджувати, що міська ж лірика неокласиків, а особливо М. Драй-Хмари з’являється під впливом творів про місто бельгійця Е. Верхарна та росіянина В. Брюсова з їх романтизацією і сприйняттям сучасного індустріалізованого міста як „незвичайного”, „таємничого”, „дивного”, „якогось фантастичного світу” [6]. Особливо показова у цьому плані поема „Поворот”, де автор, протиставляючи праведне життя світовому розкішному (подібно до Сіону, міста небесного, і Вавилону – міста розкоші та розпусти), засвідчує епізод найдавнішої космогонії про боротьбу світла й темряви. Роль цієї антитези полягає у відтворенні індивідуальної концепції буття, що акцентує увесь сенс на духовному зв’язку божественного та людського начал у самій ідеї міста, адже кожен поет, вдаючись до зображення цивілізованого світу, передає його архетипно, але „на більш високому, космічному рівні” [5, с. 36].

Орієнтуючись на об’єктивізацію прекрасного, неокласики смислотворчою домінантою обирають місто, де відбувається часопросторове поєднання різних культурно-історичних досконалих форм. Місто для неокласиків – це підсумок безперервної творчої діяльності кожного, хто живе в ньому, це матеріальне втілення творчих поривів людини, своєрідна квінтесенція духовного життя народу, код, в якому зашифровані всі етапи його розвитку, спроби створення гармонійної культури. Саме образ міста складає глибинний шар художнього змісту в поетичній творчості неокласиків. Отже, місто для неокласиків постає не як статична, застигла форма, а як, скористаймося словами О. Шпенглера, „подовженість” і як вічне становлення [17].

Так у своїх творах неокласики розробляють християнський міф про походження Києва як від хреста Андрія Первозванного, благословення якого є запорукою святості матері міст руських. Це звучить у циклі М.Зерова „Київ”, а також у таких його сподвижників, як: М.Драй-Хмара („Київ”), Ю.Клим („Софія”), П.Филипович („Київ”). І сьогодні – і образ апостола, і подія існують як сповна історичний факт. Загалом саме неокласики змінили і збагатили традиційне розуміння моделі світобудови в українській літературі – степ, поле і хутір – ввівши нову структуру – місто. Символ міста разом із Храмом, Домом виступає у творчості неокласиків центром світу. Це статус Києва як вічного світового міста. Вічність – ідеалістичне буття в урбаністичній поезії неокласиків набуває ознак класичного міста-утопії і М.Зеров знаходить прообрази в культурному матеріалі античності. В образі міста втілена в будь-якій своїй формі культура, яка є проривом у вічність. Образом

вічності в поезії митців є Київ. Місто, якому долею визначена особлива роль в історії і культурі, живе за особливими законами і не тільки відтворює культуру, а й формує її. Це місто метафізичне, в архітектурі якого прочитуються ті основи, на яких ґрунтується розвиток культури і людини.

У 20-х роках поети звертаються до епохи середньовіччя, провідними стали образи вежі, собору. У цьому плані слухна думка М. Еліаде, який виокремлює місто, храм і дім як головні елементи, чия „реальність є складником символіки надземного центру, що уподібнює їх собі й перетворює на центри світу” [5, с. 33]. Так, наприклад, в творчій уяві М. Драй-Хмари мінарет постає як велична споруда серед оголеного простору. Говорячи про сучасний Кам’янець, автор наголошував на приналежності його до світу високої культури; стверджував думку про „всевадність” будівлі, що „переборювала спротив простору” [3, с. 76]:

Яка застиглість і суворість форм!

Яка довершеність пропорцій, норм!

Поема, вирізьблена із граніту [4, с. 123].

Проте крізь темні отвори середньовічних веж поетові увижаються „і кров, і гвалт, і заграви пожеж”. Місто вже розглядається наслідком діяльності новітніх Геростратів. У цьому сенсі М. Драй-Хмара, як і інші „неокласики”, виявився послідовником німецького культуролога та історика О. Шпенглера, який розглядав розвиток світових цивілізацій за циклічним принципом зародження, розквіту та занепаду. Саме від нього починається історична лінія тяглості мотиву „минулого золотого або героїчного віку, тисячоліття у майбутньому [...] медитації над руїнами, або ностальгія за минулою пасторальною простотою” [13, с. 131].

Також доречно звернути увагу на сонет „Олександрія”. Тут давньогрецькі мотиви наповнюють поезію М. Зерова особливими, неповторними картинками. В першому катрені постає дивовижний світ, що чекає на мандрівника:

Згасає день, і море вечоріє,

Пасатий вітер нам вітрило рве,

І чорний корабель спішить – пливе

До портових огнів Олександрії [8, с. 60].

Пейзажна замальовка репрезентує місце та час дії твору. Епітет „пасатий вітер” доповнює барвистість морської картини. А займенник „нам” наближає реципієнта до основоположної глибини авторської думки. Кожен рядок твору цілеспрямовано проектує процес зростання психологічних переживань, пов’язаних з поверненням до рідних берегів. Весь мікросвіт, що оточує митця, перебуває в очікуванні дива, яке має з’явитися за лічені хвилини. І вже наступний катрен ніби вибухає своєрідним античним дивосвітом:

Он в сутині велике місто мріє,

Двигтить і дихає, немов живе [8, с. 60].

Саме таким постає місто міфів, легенд, образів-героїв. І не дивно, що, вималювавши його в своїй уяві, поет не в силі стримати захоплюючі вигуки:

О серце світу, муз житло нове,
Наш Геліконе, наша Пієріє! [8, с. 60].

Так, вважає М. Зеров, вітали місто давньогрецькі мореплавці, що після тривалих мандрювань поверталися додому. Проте почуття людини, яка повернулася на рідну землю, не заважають поету бачити реальність, і він, вже вкотре, виступає суворим аналітиком минулої і сучасної йому пори. Неокласик не намагається ідеалізувати античність. Він сприймає та трактує минуле з позицій історичної перспективи культурних та технічних цінностей, часто в світі античності знаходячи витoki сучасних проблемних питань.

І в цьому неокласики люди свого часу, наповненого фаустівським духом вічного пізнання і прагненням вийти за межі. Останнє характеризує їх як митців, орієнтованих на класику взагалі, а не тільки на античність, як „людей культури”. Можна говорити, що неокласики в якійсь мірі захоплювалися архітектурою міста. В ній вони вбачали синтез всіх людських знань, творче будівниче начало. Тому неокласики називають і себе „математиками”, „інженерами”, „архітектами”, „поетами” (М. Рильський „Поетові”). Це своєрідний синонімічний ряд. Вступаючи між собою в послідовний зв'язок і одночасно поєднуючись в образі поета, висвічує різні грані його онтологічної сутності. Так, поет як „математик” – носій гармонії, як „інженер” – такий, хто матеріалізує гармонію світу як сукупність людської діяльності, її майстерності, як „архітект” життєбудівничий. Для неокласиків „архітект” і „поет” є величинами рівнозначними, втіленням вічного творчого начала. У такому розумінні образу поета неокласики традиційні, бо яскравий приклад цьому осанна, виспівана Гете архітектору Штейнбаху, будівникові Страсбурзького собору, який поклав початок готиці. Гете робить екскурс у минуле, показуючи, який колосальний шлях здійснило людство від халупи до готичного собору [2].

Місто – явище матеріальної культури – для поетів постає духовним світом і осмислюється в руслі філософської традиції, де духовне є єдністю гносеологічного, етичного і естетичного моментів у житті і творчості (істина, добро, краса). Саме через це вимальовується триада українського неокласицизму – матеріальне (фізичне) – душевне (емоційний відгук) – духовне (ідея).

Виходячи з усього вище сказаного, можна висловити думку, що кожен поет „п'ятірного грона” репрезентував власний образ міста. Це можна довести на основі спільного й одного з найчастіше вживаних ними образів-топосів національного походження, означеного В. Зваричем „містом зі світовим статусом, „градом” Вічності й Краси” [7, с. 15]. Цілком у дусі „неокласиків” був особливий пієтет у ставленні до Києва

як до наймогутнішого осередку культурно-історичного потенціалу. Саме тому Є. Маланюк зазначав: „Чи київський письменник писав польськи, чи по-польськи, – на творчості його лежала печать передовсім „Києва” [...] „Київська Александрія” дала ґрунт і створила „клімат” для української неокласики 1918–1928 років” [9, с. 252]. Для М.Зерова, автора сонета „Київ з лівого берега”, слава Києва в минулому, він лише сподівається на повернення „щасливої миті буяння, цвіту і держави” [8, с. 27]. Тож М. Зеров не приймав сучасність, оскільки, як зауважив Ю.Шерех, вона була йому внутрішньо чужа. Юрій Клен також ідеалізував минуле, активно заперечуючи сучасне, наприклад, в описі Софії Київської.

Урбаністичні мотиви в художній спадщині неокласиків набули нових драматичних відтінків; образ міста у них став тим естетичним кодом, що не лише відтворює існуючу модель світу, а й оновлює її психолого-інтуїтивним відчуттям власне авторської екзистенції в умовах суперечливої дійсності 20–30-х років ХХ століття і водночас сприймається як перспектива культури майбутнього.

Таким чином, пафос міфологізму неокласиків виявляє негативи й позитиви буттєвих начал. Онтологічна „заміна” реальної дійсності власною міфологічною моделлю світу здійснюється поетами за допомогою багатьох чинників. Серед них на особливий статус заслуговують міфологічні алюзії, міфологічний модус більшості тропів тощо.

Список використаних джерел

- 1. Гальчук О.** Світ античності в рецепції Миколи Зерова / О. Гальчук // Вісник КІСу, випуск 3. – К., 1999. – С.29–41.
- 2. Гете И. В.** О немецком зодчестве [Текст] / И. В. Гете // Гете И. В. Собр. соч. в 10 т. – М.: Высшая школа, 1980. – Т.10. – 344 с.
- 3. Домонтович В.** Київський університет і становлення українського неокласицизму / В. Домонтович // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 4. – С. 75–84.
- 4. Драй-Хмара М.** Вибране / М. Драй-Хмара / Упор. Д. Паламарчука, Г. Кочура; Передм. І. Дзюби. – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.
- 5. Элиаде М.** Космос и история: Избр. работы / М. Элиаде. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
- 6. Жирмунский В.М.** Введение в литературоведение: Курс лекций / В. М. Жирмунский / Под ред. З.И. Плавскина, В.В. Жирмунской. – СПб.: Изд-во С.-П. ун-та, 1996. – 440 с.
- 7. Зварич В.** Стилєтворчі функції традиційних образів у поезії неокласиків: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01 / В. Зварич / Тернопільський держ. пед. ун-т. – Тернопіль, 2002. – 20 с.
- 8. Зеров М.** Твори: В 2-х т. / М. Зеров / Упорядн. Г. П. Кочур, Д.В. Павличко. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1. – 843 с.
- 9. Маланюк Є.** Київська Александрія // Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу / Є. Маланюк. – К.: Дніпро, 1997. – С 246–253.
- 10. Наливайко Д.** Теорія літератури й компаративістика: наукове видання / Д. Наливайко. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”,

2006. – 347 с. **11. Павличко С.** Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К.: Либідь, 1997. – 360 с. **12. Парандовский Я.** Алхимия слова / Я. Парандовский. / Сост. и вступ. ст. С.Бэлзы. – М.: Правда, 1990. – 656 с. **13. Слово. Знак.** Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. (За ред. М.Зубрицької). – Львів, 1996. – 633 с. **14. Соловей Е.** Українська філософська лірика / Е. Соловей. – К.: Пнiверс, 1998. – 368 с. **15. Шевельов Ю.** Шостий у гроні. В.Домонтович в історії української прози / Ю. Шевельов // Домонтович В. Проза. – Т.3. – 345 с. **16. Шерех Ю.** Думки проти течії. Публіцистика / Ю. Шерех. – Видавництво Україна, 1948. – 100 с. **17. Шпенглер О.** Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Гештальт и действительность [Текст] / О. Шпенглер. – М.: Наука, 1993. – 322 с.

Веретейченко І. А. Античний топос у творчості поетів-неокласиків

У статті розкривається специфіка використання міфу поетами-неокласиками. Звернення до античних та християнських традицій дало можливість розкрити образ міста як модель буття. Це дозволило оновити психолого-інтуїтивне відчуття власне авторської екзистенції в умовах суперечливої дійсності 20–30-х років ХХ століття. Неокласики залюбки милуються в традиціях, алегоріях, особливо антично-міфологічного або просто античного походження, бо це відповідає їх раціоналізмові, їх нахилі до чіткого, пластичного, на всі епохи усталеного, їх любові до слів містких, пластичних, слів, що підносять явище до суті. Урбаністичні мотиви в художній спадщині неокласиків набули нових драматичних відтінків; образ міста у них став тим естетичним кодом, що не лише відтворює існуючу модель світу, а й водночас сприймається як перспектива культури майбутнього. Місто для поетів постає духовним світом і осмислюється в руслі філософської традиції, де духовне є єдністю гносеологічного, етичного і естетичного моментів у житті і творчості.

Ключові слова: неокласики, неокласицизм, місто, міф, античність.

Веретейченко И. А. Античный топос в творчестве поетов-неоклассиков

В статье раскрывается специфика использования мифа поэтами-неоклассиками. Обращение к античным и христианским традициям дало возможность раскрыть образ города как модель бытия. Это позволило обновить психолого-интуитивное ощущение собственно авторской экзистенции в условиях противоречивой действительности 20-30-х годов ХХ века. Неоклассики охотно милуются в традициях, аллегориях, особенно антично мифологического или просто античного происхождения, потому что это отвечает их рационализму, их наклонности к

четкому, пластичному, на все епохи устоявшогося, их любви к словам вместительным, пластичным, словам, которые подносят явление к сути. Урбанистические мотивы в художественном наследстве неоклассиков приобрели новые драматичные оттенки; образ города у них стал тем эстетичным кодом, что не только воспроизводит существующую модель мира, но и в то же время воспринимается как перспектива культуры будущего. Город для поэтов появляется духовным миром и осмысливается в русле философской традиции, где духовное является единством гносеологического, этического и эстетичного моментов в жизни и творчестве.

Ключевые слова: неоклассики, неоклассицизм, город, миф, античность.

Vereteychenko I. A. Ancient Topos in Creation of Poetov-Neoclassicisms

The article reveals the specific features of the myth used in works of neoclassic poets. Ancient and Christian traditions helped to represent the image of city as the worldview. It allowed renovating its psychological and intuitive sense of existentialism of the author in controversial reality 20-30th of the XXth century. Poets-neoclassicisms reproduced the world as inwardly the harmonious, balanced system, trying after variable and mobile to catch and reproduce permanent, supokiyinu eternal essence. From here inclination goes to static; if motion and marked, only rhythmically balanced. Neoclassicisms selflessly revived in the Ukrainian culture the type of scientist-artist – phenomenon of kul'turistichnoy genesis of humanity, which successfully combines in itself vidchutteve and rational, art and science. They are gladly granted pardon in traditions, allegories. Urbanism reasons in the artistic inheritance of neoclassicisms purchased new dramatic tints; appearance of city for them became a that aesthetically beautiful code, that not only reproduces the existent model of the world, but also at the same time perceived as a prospect of culture of the future. A city for poets appears the spiritual world and comprehended in the river-bed of philosophical tradition, where the spiritual is unity of gnosiological, ethics and aesthetically beautiful moments in life and creation.

Key words: neoklasyky, neoklasytsyzm, city, myth, antiquity.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Фоменко В Г.